

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

Școala doctorală de *Teologie „Isidor Todoran”*

TEZĂ DE DOCTORAT

**PETRU EMANOIL EFESIU ȘI
IMPORTANȚA OPEREI SALE PENTRU
MUZICA BISERICESCĂ DE TRADIȚIE
BIZANTINĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE**

Coordonator științific:

Pr. prof. univ. dr. Vasile Stanciu

Doctorand:

Pr. Marius Militaru

Cluj-Napoca

2021

CUPRINS

ARGUMENT.....	p. 6
STADIUL CERCETĂRILOR.....	p. 7

I.CADRUL ISTORIC

I.1. Contextul istoric general. Imperiul Otoman. Situația grecilor și a Patriarhiei ecumenice.....	p. 13
I.2. Domniile fanariote în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea.....	p. 17
I.3. Influența grecească în Principatele Române.....	p. 21
I.4. Situația Bisericii Ortodoxe Române în perioada fanariotă.....	p.25
I.5. Învățământul în Principatele Române la sfârșitul epocii fanariote.....	p.31
I.6. Tiparul.....	p.38
I.7. Muzica bisericească în Principatele Române între secolele XVIII-XIX.....	p.45

II. VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI PETRU EFESIU. PRECURSORII.

II.1. Reforma hrisantică. Cadrul general. Reformatorii semiografiei bizantine – Hrisant de Madytos Karamallis (1770-1840/46), Grigorie Levitul(cca. 1778-23 dec. 1821), Hurmuz Gheorghiu(1770-1840).....	p.55
II.2. Dionisie Fotino (Διονύσιος Φωτεινός) – principalul precursor al lui Petru Efesiu.....	p.59
II.3. Date biografice	p.69
II.4. Școala de muzică de la biserica Sfântul Nicolae Șelari.....	p.74
II.5. Activitatea tipografică a lui Petru Efesiu.....	p.82
II.6. Sistemul alfabetice al lui Petru Efesiu.....	p.95

III. CONTINUATORII LUI PETRU EFESIU.CADRUL ISTORIC ULTERIOR REVOLUȚIEI DE LA 1821

III.1. Revoluția lui Tudor Vladimirescu.....	p.101
III.2. Biserica Ortodoxă din Țara Românească în perioada domniilor pământene.....	p.104
III.3. Biserica Ortodoxă din Moldova în perioada domniilor pământene.....	p.107
III.4. Costache Chiosea († 26 aprilie 1842).....	p.112
III.5. Panaiot Enghiurliu.....	p.114
III.6. Episcopul Chesarie Căpățână(1784-1846) al Buzăului(1825-1846).....	p.116
III.7. Macarie Ieromonahul (1770-1836).....	p.120
III.8. Anton Pann (1796-1854).....	p.127

IV. CIRCULAȚIA OPERELOR LUI PETRU EFESIU

IV.1. Manuscrise	p.139
IV.2. Tipărituri	p.151
IV.3. Catalogul lucrărilor lui Petru Efesiu	p.154
IV.4. Petru Manuil Efesiu (1840). Protopsalt, Dascăl al muzicii psaltice, compozitor, pionier al tipografiei psaltice.....	p.166

V. ANALIZA MUZICALĂ

V.1. Analiză genul stihiraric	p.192
V.2. Analiză genul papadic	p.196
V.3. Analiză genul irmologic	p.199
V.4. Analiză traducere în limba română.....	p.200

Cuvinte cheie: Petru Efesiu, muzică bisericească, Principatele Române, reforma hrisantică, precursori, Școala din Șelari, tipografie psaltică, circulația operelor

Sinteza principalelor părți ale lucrării:

Lucrarea *Petru Emanoil Efesiu și importanța operei sale pentru muzica bisericească de tradiție bizantină din țările române* este rodul preocupărilor mele pentru viața, activitatea și opera lui Petru Efesiu, preocupare care mi s-a manifestat din momentul când evoluția profesională m-a adus în locul unde odinioară se presupune că s-a aflat acesta, respectiv cântăreț în strana dreaptă a Catedralei Mitropolitane din București, cât și prin participarea la mai multe concerte în Grecia, unde am intrat în legătură directă cu moștenirea vie a acestui psalt, căruia am considerat potrivit, în viziunea posterității, să-i închin lucrarea de față.

În alegerea temei am pornit de la faptul că perioada de aproximativ cinci ani în care își desfășoară activitatea școala și – ulterior – tipografia condusă de psaltul originar din Noul Efes reprezintă, în viziunea mea, momentul de ctitorire a psaltichiei românești actuale, prin transpunerea unui însemnat număr de compoziții în noua sistimă, tipărirea primelor cărți de muzică bisericească și formarea în spiritul reformei a unora dintre cei mai însemnați psalți, precum Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Costache Chiosea, Panaiot Enghiurliu ș.a. Totodată, contribuția lui Petru Efesiu la edificarea psaltichiei românești moderne este atât de însemnată, încât ea nu poate fi cuantificată, dat fiind că el este cel care a introdus în Valahia noua sistimă, răspândită ulterior în întreg spațiul românesc prin intermediul ucenicilor săi, cât și al manuscriselor și tipăriturilor conținând operele sale. De asemenea, tipăriturile în sine reprezintă moștenirea cea mai valoroasă pe care acest psalt originar din Noul Efes a lăsat-o posterității, ca fondator al tiparului muzical răsăritean.

Tratarea lucrării în manieră muzicală și istorică conferă cercetării noastre un grad de noutate ridicat, nu doar prin analiza de caz pe care o propunem – cântările selectate nefiind, până în acest moment, studiate de muzicologi din perspectiva parametrilor lor structurali –, ci și prin raportarea la dimensiunea istorică și culturală pe care a avut-o activitatea lui Petru Efesiu. Deși există în literatura de specialitate o tradiție a abordării monografice a vieții, operei și activității protopsalților care au activat în Țările Române, Moldova și Transilvania, în ceea ce privește personalitatea și opera lui Petru Efesiu, bibliografia de specialitate la care am avut acces focalizează doar unele aspecte din întreaga sa activitate, cum ar fi evoluția tiparului de la mijlocul

secolului al XVIII-lea până la fondarea tipografiei lui Petru Efesiu din incinta bisericii Sfântul Nicolae Șelari, (Nicolae Iorga: 1969; Nicolae Cartoian: 1929; 1938; George Călinescu: 1988), respectiv studiile mitropolitului Tit Simezea: 1965; Toma G. Bulat: 1969; cât și cea mai recentă a Danielei Lupu: 2014. La acestea se adaugă lucrările generale, foarte utile sub aspectul orientării cronologice, evenimentiale și bibliografice, dintre care cele mai reprezentative sub Istoria muzicii la români a lui P. Nițulescu (ed.) 1939; Mihail Gr. Poslușnicu: 1928; Octavian Lazăr Cosma: 1974; Gheorghe C. Ionescu: 2003; Pr. Nicu Moldoveanu: 2010; Dictionarul muzicii bisericești la români, realizat de un colectiv de renumiți cercetători în domeniul psalticii și liturgicii: Pr. Nicu Moldoveanu, Pr. Nicolae Neca, Pr. Vasile Stanciu și Arhid. Sebastian Barbu-Bucur: 2013.

Bibliografia consacrată direct subiectului principal al lucrării este cel puțin restrânsă, personalitatea lui Petru Efesiu neavând până în prezent nicio biografie concludentă, fie în limba română, fie în limbi străine. Prima mențiune a psaltului originar din Noua Efes în literatura academică datează din anul 1890, acesta fiind inclus în lucrarea istoricului grec Gheorghios I. Papadopoulos, *Συμβολαι εις την ιστοριαν της ημιν εκκλησιαστικης μουσικης*, publicată la Atena. În limba română, primele mențiuni privitoare la Efesiu aparțin lui Anton Pann: 1846; și George Dem. Teodorescu: 1904. Primul studiu științific în limba română care îl include este reprezentat de „Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul” al părintelui profesor Nicolae M. Popescu (1908), care i-a consacrat în anul următor și un studiu dedicat notației sale alfabetice: „Notația muzicală alfabetică a lui Petru Efesiu”: 1909. Perioada mai recentă prezintă unele dezvoltări ale studiului personalității și operei fondatorului tiparului psaltic, respectiv o comunicare științifică a bizantinologului grec Gregorios Th. Stathis, trimisă la Congresul al XIV-lea de Studii Bizantine (1974) și intitulată „I sistemi alfabetici di scrittura musicale per scrivere la musica bizantina nel periodo 1790-1850”, respectiv cea mai amplă prezentare de până acum a operei sale, reprezentată de studiul introductiv al cercetătorului Emmanouil St. Giannopoulou - „Πέτρος Μανουήλ Εφισιος (1840). Πρωτοψαλτης, διδάσκαλος της Ψαλτικής, μελοποιός, πρωτοπόρος της ψαλτικής τυπογραφίας” – la volumul ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΝΟΥΗ ΕΦΕΣΙΟΥ (†1840) ΠΟΛΥΕΛΕΟΙ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑ ΕΩΘΙΝΑ ΔΟΞΑΣΤΙΚΑ (Thessalonica, 2019).

Date fiind aceste lipsuri bibliografice privitoare la biografia și activitatea celui pe care îl consider unul dintre principalii fondatori ai psaltichiei românești moderne, am pornit, în cercetarea de față, la investigarea fondului de manuscrise cuprinzând operele muzicale ale lui Petru Efesiu, păstrat în Biblioteca Academiei Române din București, pentru a alcătui o imagine coerentă a

circulației și evoluției compozițiilor sale în decursul secolelor XIX-XX. De asemenea, am alcătuit mai multe analize muzicale în vederea unei mai clare definiri a stilului compozițional al celui care a introdus noua sistimă în Țara Românească.

În ceea ce privește cadrul istoric prezentat în primul capitol, putem afirma faptul că epoca în care activează psaltul și compozitorul Petru Efesiu (cca. 1770-1840) corespunde perioadei de declin a Imperiului Otoman, afirmării curentului național elen și fazei finale a domniilor fanariote, respectiv începutului domniilor pământene din Țările Române. Deși grecii – în special cei din Constantinopol – au jucat un rol politic important în cadrul statului turc, climatul cultural al acestuia, cu restricțiile impuse de legea islamică și dese persecuții îndreptate împotriva altor religii, i-au determinat pe mai mulți dintre ei să se îndrepte spre Principatele dunărene, începând cu secolul al XVII-lea, formând aici adevărate focare de cultură elenă. Sprijinul pe care unii dintre principii fanarioți l-au acordat dezvoltării învățământului psaltic nu s-a limitat la școlile din cuprinsul Principatelor Române, ci a vizat și Constantinopolul, unde începând cu secolul al XIX-lea, în urma contactului cu principiile iluminismului, se manifestă tot mai pregnant tendințe de simplificare și clarificare a vechiului sistem cucuzelian, ilustrate de unii psalți precum Petru Lampadarie Peloponesianul, Iacov Protopsaltul ori Gheorghe Cretanul. Curentul care s-a dovedit cel mai pregnant în această privință a fost reforma numită „hrisantică”, după unul dintre cei promotori ai ei, mitropolitul Hrisant de Madytos Karamallis, care împreună cu Grigorie Protopsaltul sau Levitul și hartofilaxul Hurmuz Gheorghiu a elaborat între anii 1805-1814 o nouă semiografie, mult simplificată, cât și o nouă teorie a muzicii psaltice, prin stabilirea intervalelor dintre sunete ori fixarea timpilor de execuție ale melodiilor.

În cel de-al doilea capitol, *Viața și activitatea lui Petru Efesiu. Precursorii*, observăm faptul că răspândirea noii sistime a început prin predarea acesteia de către cei trei reformatori în cadrul Marii Școli a Patriarhiei din Constantinopol, ce s-a bucurat și de sprijinul domnitorului Ioan Gheorghe Caragea și în cadrul căreia și-a desăvârșit formarea ca muzician Petru Efesiu, care a fost ulterior trimis de către maeștrii săi pentru a propaga noua sistimă în Țara Românească, la anul 1816. Venirea sa în capitala Valahiei a fost precedată de cea a unui alt reprezentant de seamă al psaltichiei de la începutul secolului al XIX-lea, serdarul Dionisie Fotino (1777-1821). Originar din Pelopones, acesta studiasse la rândul său în Constantinopol, unde însă ajunsese prea devreme pentru a se familiariza îndeaproape cu opera reformatorilor, deși cel mai probabil inovațiile acestora nu

i-au fost străine, dat fiind că cercetătorii operei sale afirmă că folosea un sistem intermediar de notație între vechea și noua semiografie.

Activitatea desfășurată de acest reprezentant al ultimului val de emigrație bizantină în Valahia este una extrem de vastă, incluzând domeniul literar, istoric, politic și, în mod evident, cel muzical. Principalul său merit în cazul celui de pe urmă este reprezentat de formarea unor ucenici valoroși, precum episcopul Chesarie Căpățână al Buzăului și Anton Pann, care ulterior au colaborat cu Petru Efesiu, respectiv de alcătuirea mai multor lucrări muzicale, ale căror manuscrise originale au rămas în păstrarea familiei, în timp ce operele propriu-zise, precum *Noul Doxastar*, *Noul Anastasimatar* ori compoziții individuale au fost românite și editate de către ucenicii săi ori continuatorii acestora. În privința carierei sale didactice, Dionisie Fotino predă încă de la venirea sa în Țara Românească, dar se retrage la momentul deschiderii școlii lui Petru Efesiu, ceea ce dovedește atât faptul că aceștia se cunoscuseră, cât și considerația pe care psaltul originar din Pelopones o avea față de eruditul său coleg, de o vârstă apropiată cu el. Perioada activității în Muntenia a lui Petru Efesiu reprezintă partea cea mai bine documentată a biografiei sale, documentele atestând faptul că, asemenea lui Fotino, acesta a fost bine primit de către elitele politice și culturale ale țării, inclusiv domnitorul Ioan Gheorghe Caragea, care îl numește printr-un hrisov din 17 iunie 1817 pe marele vornic Grigore Băleanu ca efor al școlii înființate pe lângă biserica bucureșteană Sfântul Nicolae Șelari.

Tot în legătură cu simplificarea activității didactice și înlesnirea procesului de învățământ, cât și cu dorința lui Efesiu de a populariza noile compoziții stă și efortul fără precedent al acestuia de a înființa o tipografie cu caractere muzicale, cea dintâi din întreg Răsăritul ortodox. Aceasta a fost proiectată începând cu anul 1817, așadar încă de la deschiderea școlii, și a fost adusă la îndeplinire în anul 1820, odată ce meșterul aurar Serafim Christodulos a realizat caracterele necesare și a contribuit, împreună cu Petru Efesiu și Grigorie Razo, la strângerea unui capital de 10.500 taleri.

Principalele două lucrări ce au apărut în cadrul acestei a doua tipografii private din Țara Românească, la anul 1820, sunt *Noul Anastasimatar* al lui Petru Lampadarie Peloponesianul, editat și adăugit de către Petru Efesiu, ce cuprinde slujba Vecerniei pe cele opt glasuri, cântări din slujba *Utreniei și Sfintei Liturghii*, cât și cele *11 luminânde* și *voscesnele*, respectiv *Doxastarul pe scurt* al aceluiași Petru Lampadarie, având trei părți ce prezintă slavele de la Vecernie și ale unor praznice de peste an, slavele și idiomelele de la Vecernia din zilele de miercuri și vineri ale Postului

Mare, și slavele de la Laude pentru duminicile din perioada Pentecostarului. Ambele opere au inclusă câte o listă de abonați, între care se regăsesc mai multe personalități politice și ecleziastice, ceea ce dovedește interesul suscitată de acestea în epocă, cât și importanța lor pentru dezvoltarea psaltichiei.

În capitolul al treilea, *Continuatorii lui Petru Efesiu. Cadrul istoric ulterior revoluției de la 1821*, am evidențiat faptul că evenimentele din anul 1821, marcate de mișcarea revoluționară a Eteriei, cumulată cu cea a lui Tudor Vladimirescu din Țara Românească, cât și represaliile trupelor otomane ce au urmat acestora, au zădărnicit continuarea inițiativelor lui Petru Efesiu, care se confruntau deja cu slaba distribuție a lucrărilor sale. Fiind silit să se refugieze în Transilvania, la Brașov, el este martor în anul 1825 la falimentul tipografiei sale – cursurile școlii încetând, evident, odată cu începerea „zaverii”. Tenacitatea acestui psalt și compozitor a fost dovedită în ultima parte a vieții sale prin continuarea inițiativelor de propagare a operelor muzicale, prin dezvoltarea unei metode proprii de imprimare a semnelor și textelor (hartografia), prin care a publicat *Tomul al doilea al Antologiei* (1830), cât și prin planurile de înființare a unei noi tipografii în colaborare cu episcopul Chesarie al Buzăului.

În ceea ce privește *Circulația operelor lui Petru Efesiu*, în Biblioteca Academiei Române se păstrează mai multe manuscrise din decursul secolului al XIX-lea ce cuprind compoziții ale lui Petru Efesiu. Cel mai mare număr de cântări ale lui Petru Efesiu sunt cuprinse în cele patru manuscrise redactate de ucenicul său, Dimitrios Theodoridis, la București, respectiv *Ms. nr. 1108* (1849), *Ms. nr. 1107* (1851), *Ms. nr. 541* (1853) și *Ms. nr. 1106* (1853), păstrate la Muzeul Ecleziastic din Sofia, Bulgaria. La acestea se adaugă *Ms. nr. 1104* (cca 1840), ce cuprinde mai multe cântări necunoscute anterior ale lui Petru Efesiu, respectiv Polieleele tuturor sărbătorilor arhieresti, ale celor închinată Maicii Domnului și sfinților, cu o însemnare finală ce atestă alcătuirea acestora de „veșnic pomenitul profesor Petros Efesios”. Multe din melosurile lui Petru care au fost publicate în notația alfabetică, se regăsesc și în Noua Metodă, precum și nenumărate alte cântări care corespund manuscriselor și lucrărilor specifice acestei sisteme. În puține cazuri folosește câteva din formele consacrate (în special caracterele temporale) care, mai târziu, vedem că au fost abandonate sau simplificate de către cei Trei Dascăli (Petru Efesiu aflându-se deja la București). Pe de altă parte, există câteva compoziții ale lui Efesiu care sunt cunoscute numai în notația alfabetică, având în vedere că până astăzi nu au fost identificate în manuscrisele Noii Sisteme.

Activitatea intensă și personalitatea specială a lui Petru Manoil Efesiu l-au situat printre cei mai cunoscuți muzicologi ai jumătății secolului 19. În special, dedicarea lui pentru a crea o tipografie de psaltică, activitatea lui excepțională și didactică în Vlahia (Țara Românească) precum și lucrarea lui compozițională; acestea sunt trei elemente care îl situează și îl fac vrednic de pomenire în istoria tehnicii psaltice. Educația lui muzicală a început odată cu dascălii tradiționali din Ionia și din Constantinopol și chiar el a transmis dimensiuni autentice și psaltica în Vlahia (Țara Românească), implicându-se în mod decisiv în felul de ajustare a cântărilor clasice în limba română. În paralel, și-a creat propriul său stil de cântare, cel mai probabil fiind influențat de tradiții muzicale din Vlahia, tradiții locale din Vlahia. A acoperit un mare număr de slujbe bisericești, arătând o preferință specială față de compoziția în glasul 7 diatonic. Sunt într-adevăr multe situații în care cântările care intervin în mod clar în spațiul limitat bisericesc și cer de altfel interpretări excepționale. Sunt însă multe și cele mai bisericești melodii, toate cu însușiri deosebit de expresive și care urmăresc în mod constant să pună în evidență cuvântul poetic. Lucrarea sa este foarte interesantă și este pusă la dispoziția tuturor. Producția sa poetico-muzicală, în special, merită să fie publicată și pusă în uzul liturgic, în măsura în care acest lucru este posibil, dar și compatibil cu scopurile muzicii psaltice.

În ceea ce privește *Analiza muzicală*, am analizat din punct de vedere muzical mai multe lucrări aparținând genului stihiraric: „Câți în Hristos v-ați botezat...”; gen papadic: „Heruvicul”; genul irmologic: „Antifonul II”. Totodată am tradus în limba română și am analizat din punct de vedere muzical lucrarea „Ceata sfinților părinți”.

Din punct de vedere al structurii compoziționale, multe melodii au un caracter eclesiastic, sunt foarte bine studiate, încântătoare și foarte expresive, dar cu toate acestea există și multe note laice, cu caracter personal, din afara spațiului bisericesc. Întinderea melodică a compozițiilor este mare, întrucât există destule situații în care atinge și octava diapazonului (cum ar fi la Stihologiile pentru anumiți Cuvioși, di-Ga), sau chiar o depășește (cum ar fi la Stihologia de la Înălțarea Sfintei Cruci: vu-Vu). Mai multe note cromatice se impun în diferite puncte ale melosurilor, în funcție de legăturile dintre cuvânt și melos și în funcție de dispoziția expresivă a compozitorului, în timp ce utilizarea nuanțelor de către compozitor și, bineînțeles, a gamei cliton (scara nisabur), sunt cele mai des întâlnite elemente. În foarte multe situații, Efesiu folosește digorgoane și trigorgoane cu punct, ceea ce conferă o dimensiune dansantă cântărilor lui și imprimă o estetică lipsită, totuși, de

severitatea patriarhală a cântărilor din secolul al 18-lea; opera lui poartă, totodată, acea tușă aparte, unică, demnă de studiu, de mare valoare în arta muzicii psaltice.

Accentuări speciale, cu emfază pe înțelesul lexical, prin impresionante coborâri sau urcări ale melosului, observăm pe anumite cuvinte sau stihuri din Psalmi (ca de exemplu „munte-pământ”, „glasul tunetului”, sau „cutremur”, „abisul mării”, „mijlocul pământului”, accentuate în vu scăzut; pentru cuvinte ca: „roagă-te”, „te imploră”, „cere”, „mijlocește”, „milostivește-te”, autorul preferă un glas cromatic moale, sau dur; apoi mai folosește în cântare tehnici de imitare a unor fenomene naturale, cum ar fi mișcarea aerului, vântul. Toate aceste tehnici au menirea de a imprima operei lui Efesiu un caracter de artă și de a constitui un punct de referință în arta muzicii psaltice.

În ceea ce privește interpretarea pieselor lui Petru Efesiu observăm faptul că acestea necesită o abordare aparte din partea cântărețului și un grad înalt de înțelegere a melosului și a parcursului integral al cântării, prin atenție deosebită asupra accentelor, respirației, întinderii, aspecte care nu se regăsesc în compozițiile muzicale consacrate.

Venirea lui Petru Efesiu și activitatea sa de pionierat în domeniul muzicii din Țara Românească constituie așadar atât o consecință firească a evoluțiilor politice și culturale din spațiul sud-est european al acelei perioade, cât și un eveniment providențial. Personalitatea sa a fost suficient de amplă pentru a permite atât implementarea inovațiilor din domeniul muzicii bisericești, cât și formarea mai multor ucenici ale căror talente și abilități au permis difuzarea la scară largă a acestora – așa cum o dovedește ampla circulație a operelor lui Petru Efesiu, atât în manuscrise, cât și prin intermediul tipăriturilor –, cât și evoluția lor rapidă spre treapta firească următoare, aceea a transunerii cântărilor în limba română.

BIBLIOGRAFIE

SURSE:

Izvoare privitoare la istoria monahismului românesc. Secolele XVI-XXI, editura Doxologia, Iași, 2011.

Casian CERNICANUL, *Istoriile sfintelor monastiri Cernica și Căldoroșani*, Editura Arhiepiscopiei Bucureștilor, București, 1988.

Dionisie FOTINO, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesi și a Moldovei*, traducere George Sion, editura Valahia, București, 2008.

FILIMON, Nicolae, *Ciocoii vechi și noi*, editura Minerva, București, 1990.

GHICA, Ion, *Scrisori către V. Alecsandri*, ed. Radu Gârmacea, editura Humanitas, București, 2014.

MOISESCU, Titus, *Macarie Ieromonahul. Opere I. Teoriticonul*, Editura Academiei RSR, București, 1976.

MOISESCU, Titus, *Prolegomene bizantine*, vol. I, Editura Muzicală, București, 1985.

PANN, Anton, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau gramatica melodică*, București, 1847.

POTRA, George, *Documente privitoare la istoria orașului București (1654-1821)*, Editura Academiei Române, București, 1964.

DICȚIONARE, ENCICLOPEDII

Dicționarul literaturii române de la origini la 1900, Editura Academiei RSR, București, 1979.

Domnitorii și ierarhii Țării Românești. Ctitoriile și mormintele lor, editura Cuvântul Vieții, București, 2009.

Enciclopedia Ortodoxiei Românești, editura Basilica, București, 2010.

Istoria literaturii române de la origini la 1900, Editura Academiei RSR, București, 1979.

CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, editura Minerva, București, ²1988.

COSMA, M. Octavian-Lazăr, *Hronicul muzicii românești*, vol. II, București, 1974.

COSMA, Viorel, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. 2, Editura Muzicală, București,

- IONESCU, Gheorghe C., *Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic*, Editura Sagittarius, București, 2003.
- IVAȘCU, George, *Istoria literaturii române*, Editura Științifică, București, 1969.
- JULIAN, John, *A Dictionary of Hymnology, Setting Forth the Origin and History of Christian Hymns of All Ages and Nations*, vol. I, Chizine Publishing, Londra, 2017.
- LECCA, Octav-George, *Familiiile boierești române*, editura Libra, Muzeul Literaturii Române, București, 1999.
- MOLDOVEANU, Pr. Nicu; NECULA, Pr. Nicolae; STANCIU, Pr. Vasile; BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian (eds), *Dicționar de muzică bisericească românească*, editura Basilica, București, 2013.
- NIKOLAKOPOULOS, *Imnografia ortodoxă la început și astăzi – dicționar de termeni liturgici și imnologici*, București, 2015.
- PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.
- PETCU, Ierom. Marcu; LIHĂNCEANU, Nicolae; PINTILIE, Pr. Adrian; CREȚU, Ramona-Anca, *Pagini din istoria monahismului ortodox în revistele teologice din România*, vol. I – *Personalități*, Editura Bibliotecii Naționale a României/Editura Mitropolit Iacov Putneanu, București-Putna, 2011.
- PREDESCU, Lucian, *Enciclopedia Română*, Editura Cugetarea, București, 1940.
- STOICA, Lucia; IONESCU-GHINEA, Neculai (eds), *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*, vol. I, Editura Universalia, București, 2005.
- STOICESCU, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, editura Minerva, București, 1971.
- ȚIPĂU, Mihai, *Domnii fanarioți în Țările Române, 1711-1821. Mică enciclopedie*, editura Omonia, București, ²2008.

LUCRĂRI GENERALE

- ANTONOVICI, Ioan; CREȚU, Grigore, *Tipografiile, xilografiile, librăriile și legătoriile de cărți din Bârlad*, Imprimeria Statului, București, 1909.

BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul XVIII și începutul secolului XIX și aportul original al culturii autohtone*, București, 1989.

BĂLAN, Arhim, Ioanichie, *Pateric românesc ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mânăstirile românești (secolele IV-XX)*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, ²1990.

BEZVICONI, George, *Necropola Capitalei*, București, 1972.

BODOGAE, Pr. Teodor et alii (eds), *Istoria bisericească universală*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1956.

BREAZUL, George, *Patrium*, Craiova, 1941.

CERNĂTESCU, Cătălin-Alin C., *Tradiția muzicală a irmoaselor calofonice în limba română (secolele XVIII-XXI)* (teză de doctorat), Universitatea Națională de Muzică din București, București, 2019.

CIOBANU, Gheorghe, *Izvoare ale muzicii românești*, vol. 2 – *Muzică Instrumentală, vocală și psaltică din secolele XVI-XIX*, București, 1984.

COCORA, Pr. Gabriel, *Tipar și cărturari*, Editura Litera, București, 1977.

CONSTANTINIU, Florin, *Constantin Mavrocordat*, Editura Militară, București, 1985.

CONSTANTINIU, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, editura Univers Enciclopedic, București, ³2002.

COTAN, Constantin Claudiu, *O pagină din viața religioasă a orașului București*, Editura Universitară, București, 2015.

DAN, Ilie, *Anton Pann*, editura Albatros, București, 1989.

DINU, Tudor, *Bucureștiul fanariot*, vol. III – *Viață cotidiană, divertisment, cultură*, editura Humanitas, București, 2020.

DJUVARA, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, traducere Maria Carpov, editura Humanitas, București, 2006.

FLOREA, Pavel Mircea; NEGREANU, Aurelian-Cătălin; ANDRONESCU-BUZĂU, Pr. Grigore, *Vechile biserici ale Bucureștiului. Biserica Sfântul Nicolae din Șelari*, editura Blueprint International, București, 2003.

FLORESCU, George D., *Din vechiul București. Biserici, curți boerești și hanuri între anii 1790-1791 după două planuri inedite*, București, 1935.

FURTUNĂ, Dumitru, *Chesarie, episcopul Buzăului. Viața și meritele sale*, București, 1913.

FURTUNĂ, Dumitru, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, starea ei culturală și materială*, editura Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1915.

GEORGIAN, Pamfil C., *Chesarie, episcopul Buzăului*, Buzău, 1946.

GIURESCU, Constantin C., *Istoria Bucureștilor*, editura Vremea, București, 2009.

HAGIU, Ieremia, *Biserica Română în Epoca Fanarioșilor*, București, 1898.

IONESCU, G.M., *Influența culturii Grecesi în Muntenia și în Moldova cu privire la biserică, școlă și societate (1359-1873)*

IONESCU, Ștefan, *Bucureștii în vremea fanarioșilor*, editura Dacia, Cluj, 1974.

IONNESCU-GION, G.I., *Istoria Bucurescilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, București, 1899.

IONNESCU-GION, G.I., *Portrete istorice*, Editura Librăriei H. Steinberg, București, 1894.

IORGA, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, traducere Liliana Iorga-Pippidi, editura Gramar, București, 2002.

IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, București, ²1932.

IORGA, Nicolae, *Istoria Bucureștilor*, Ediția Municipiului București, București, 1939.

IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

LUPU, Daniela, *Tiparul și cartea din Țara Românească în epoca domniilor fanariote (1716-1821)*, Editura Muzeului Municipiului București, ²2014.

MANOLE, Ion, *Anton Pann*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954.

MATEESCU, Constantin, *Drumurile lui Anton Pann*, Editura Sport-Turism, București, 1981.

MEHMED, Mustafa Ali, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

MILOȘESCU, Pantelimon; Trifu, Pr. Narcis, *Trecutul îndepărtat al unor biserici bucureștene, în legătură cu sentimentul religios la meșteșugarii și neguțătorii bucureșteni de odinioară*, editura Tridona, București, 2009.

MITROFANOVICI, Pr. Vasile; TARNAVSCHI, Teodor; COTLARCIUC, †Nectarie, *Liturgica Bisericii Ortodoxe. Cursuri universitare*, Editura Consiliului Eparhial Ortodox Român din Bucovina, Cernăuți, 1929.

MOHANU, Constantin (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, editura Ager, București, 2005.

MOHANU, Constantin (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, editura Ager, București, 2005.

MOLDOVEANU, Pr. Nicu, *Istoria muzicii bisericești la români*, editura Basilica, București, 2010.

MUCENIC, Cezara, *Străzi, piețe, case din vechiul București*, editura Vremea, București, 2004.

NIȚULESCU, P., *Muzica românească de azi*, București, 1939.

OFRIM, Alexandru, *Străzi vechi din Bucureștii de azi*, editura Humanitas, București, 2011.

OLTEANU, Radu, *Bucureștii în date și întâmplări*, editura Paideia, București, 2002.

OPREA, Gabriel Constantin, *Cântarea bizantină în Bucureștiul veacului al XIX-lea. Școli și reprezentanți*, Editura Muzicală, București, 2016.

PAPACOSTEA, Victor; Regleanu, Mihail, *Seminarul Central. 1836-1936. Documentele întemeierii*, Tipografia „Bucovina”, București, 1938.

PANȚĂRU, Grigore, *Notația și ehurile muzicale bizantine*, București, 1971.

PAPAZOGLU, Dimitrie, *Istoria fondării orașului București*, Editura Curtea Veche, București, 2005.

PARUSI, Gheorghe, *Cronologia Bucureștilor*, București, 2006.

PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Cultura teologică românească*, editura Basilica, București, 2011.

PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

PIPPIDI, Andrei, *Case și oameni din București*, vol. II, editura Humanitas, București, 2012.

PLĂMĂDEALĂ, †Antonie, *Nume și fapte în istoria culturii românești. Secolele XVII-XIX la Buzău*, Editura Episcopiei Buzăului, București, 1983.

POPESCU, Gheorghe, *Viața și activitatea lui Dionisie Romano episcop de Buzău, 1859-1873*, București, 1898.

POPESCU, Pr. Nicolae M., *Macarie psaltul. La o sută de ani de la moartea lui (1836-1936)*, București, 1936.

POPESCU, Pr. Nicolae M., *Preoți de mir adormiți în Domnul*, editura Basilica, București, 2015.

POPESCU, Pr. Nicolae M., *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1908.

POSLUȘNICU, Mihail Gr., *Istoria Muziceii la Români*, Editura Cartea Românească, București, 1928.

POTRA, George, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990.

STOICESCU, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, editura Basilica, București, ³2017.

ȘERBĂNESCU, Pr. Florin, *Valori ale Ortodoxiei românești. Mănăstirea Căldărușani*, vol. I, editura Basilica, București, 2019.

ȘTEFĂNESCU, †Melchisedec, *Biografia Prea Sfințitului Dionisie Romano, episcopulu de Buzeu*, București, 1882.

TEODORESCU, Gheorghe Dem, *Viața și activitatea lui Antonu Panu, cu noțiuni despre istoricul muzicii orientale și despre Serdarulu Dionisie Fotino*, Tipografia Gutenberg, București, 1893.

URECHIA, V.A., *Istoria școlilor de la 1800-1864*, tom IV, Imprimeria Statului, București, 1901.

VIANU, Tudor, *Anton Pann*, Societatea de Științe Istorice și Filologice, București, 1955.

Wellesz, Egon, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford University Press, ²1962.

XENOPOL, Alexandru D., *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. X – *Epoca fanarioșilor de la 1806 până la 1821*, editura Elf, București, 2009.

XENOPOL, Alexandru D., *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, editura Albatros, București, 1997.

STUDII, ARTICOLE

BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, „Contribuția monahilor la promovarea muzicii românești. Psalți de seamă”, în: *Monahismul ortodox românesc*, vol. 2 – *Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional*, editura Basilica, București, 2016, pp. 987-1010.

BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, „Învățămintul psaltic până la reforma lui Hrisant. Școli și propedii”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1980.

BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, „Manuscrisele psaltice în notație neobizantină care conțin propedii aflate în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 9-10/1974, pp. 896-911.

BARBU-BUCUR, Arhid. Sebastian, „Naum Râmniceanu”, în: *Studii de muzicologie*, vol. IX, 1973.

BĂCILĂ, Ioan C., „Bucureștii în timpul lui Nicolae Mavrogheni”, în: *Bucurestiul vechi. Buletinul Societății Istorico-arheologice Bucureștii Vechi*, an I-IV, 1930-1934, pp. 26-29.

BĂLAN, Constantin, „Biserica”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 337-350.

BĂLAN, Constantin, „Domniile fanariote în Țara Românească și Moldova”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 442-499.

Bălan, Constantin, „Învățământul – Școlile psaltice și învățământul muzical în Țara Românească și Moldova”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 736-760.

BĂLAN, Constantin, „Tiparul”, în: Paul Cernovodeanu; Nicolae Edroiu (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 761-774.

BERINDEI, Dan, „Dezvoltarea culturală în perioada 1821-1848”, în: Dan BERINDEI (ed.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I – *Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 329-375.

BERINDEI, Dan, „Revoluția din 1821 în Principatele Române”, în: Dan BERINDEI (ed.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I – *Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 21-48.

BOGDAN-DUICĂ, George, „Din vremea lui Anton Pann”, în: Constantin MOHANU (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, pp. 51-53.

BOLINTINEANU, Dimitrie, „Anton Pann”, în: Constantin MOHANU (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, p. 33.

BRADDA, Constantin, „Cronicile grecești și situația Bisericii românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6/1966, pp. 574-583.

BREAZUL, George, „Învățământul muzical în Principatele românești de la primele începuturi până la sfârșitul secolului XVIII”, în: *Pagini din istoria muzicii românești*, vol. 21, ed. Dan Firca, Editura Muzicală, București, 1970.

- BULAT, Toma G., „Danii românești pentru creștinătatea grecească puțin cunoscute”, în: *Glusul Bisericii*, nr. 3-4/1963, pp. 256-268.
- BULAT, Toma G., „Danii românești pentru Orientul creștin în epoca fanariotă târzie (1774-1821)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1974, pp. 412-424.
- BULAT, Toma G., „Din corespondența mitropolitului Moldovei și Sucevei Iosif Naniescu (1875-1902)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8/1975, pp. 944-961; *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 10-12/1982, pp. 773-794.
- BULAT, Toma G., „Tipografia Mitropoliei Bucureștilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1754-1810)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8/1969, pp. 791-816.
- BULAT, Toma G., „Tipografia Mitropoliei Bucureștilor între anii 1810-1864”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6/1972, pp. 583-590.
- BUZEREA Al. Alexie, „Cultura muzică românească de tradiția bizantină din sec. al XIX – lea”, 1999
- CERNĂTESCU, Cătălin, „Note despre Heirmologion Kalophonikon de Petros Efesiu și notația alfabetică”, în: *Tradiția muzicală a irmoaselor calofonice în limba română (secolele XVIII-XXI)* (teză de doctorat), Universitatea Națională de Muzică din București, București, 2019.
- CERNOVODEANU, Paul, „Evoluția Moldovei și Țării Românești”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 30-38.
- CERNOVODEANU, Paul, „Mentalități și solidarități”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 435-441.
- CERNOVODEANU, Paul, „Muzica”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 907-908.
- CERNOVODEANU, Paul, „Regresiunea otomană”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 9-16.
- CIOBANU, Gheorghe, „Muzica bisericească la români”, în: *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, București, 1974.

CIOBANU, V., „Principatele Române în cadrul Problemei Orientale în perioada Revoluției franceze și a războaielor napoleoniene (1789-1815)”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae EDROIU (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 623-629.

CIUREA, Pr. Alexandru I., „Câteva aspecte esențiale ale regimului turco-fanariot în Istoria Bisericii Ortodoxe din România”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8/1971, pp. 838-843.

COCORA, Pr. Gabriel, „Episcopul Inochentie al Buzăului (24 ianuarie 1873 – 13 noiembrie 1893)”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 7-8/1962, pp. 701-723.

COCORA, Pr. Gabriel, „Tipografia și tipărițiile de la Episcopia Buzăului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1960, pp. 286-331; *Glasul Bisericii*, nr. 1-2/1968, pp. 125-137.

COCORA, Pr. Gabriel, „Școala de psaltichie de la Buzău”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1960, pp. 844-871.

CONSTANTINIU, Florin, „Mișcarea de emancipare națională în Moldova și Țara Românească”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae Edroiu (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 512-522.

CONSTANTINIU, Florin, „Reformele lui Constantin Mavrocordat și Alexandru Ipsilanti”, în: Paul CERNOVODEANU; Nicolae Edroiu (eds), *Istoria Românilor*, vol. VI – *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 500-511.

CORFUS, Ilie, „Însemnări. Știri noi din timpul pribegiei mitropolitului Dionisie Lupu (1821-1825)”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 3-4/1958, pp. 234-239.

CORFUS, Ilie, „Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)”, în: *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, București, 1966, pp. 309-403.

COSMA, Viorel, „Mențiuni istorice românești privitoare la interpretare în muzica bizantină (sec. XIV-XVIII)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1967, pp. 1051-1056.

DIȚĂ, Alexandru V., „Cuvânt înainte”, în: Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, traducere George Sion, editura Valahia, București, 2008, pp. VII-XIII.

ELIAN, Alexandru, „Din legăturile Mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români”, în: *Ortodoxia*, nr. 2/1960, pp. 179-195.

ELIAN, Alexandru, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la întemeiere până la 1800”, în: *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, editura Trinitas, București, 2010, pp. 493-561.

ERBICEANU, Constantin, „Dedicația lui Macarie cântărețul către Mitropolitul Grigorie”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1/1908.

ERBICEANU, Constantin, „Două discursuri ale lui Macarie, Protopsaltul Mitropoliei Ungrovlahiei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3/1899, pp. 330-338.

ERBICEANU, Constantin, „Întâia carte de cântări bisericești în românește cunoscută până acum”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3/1897, pp. 292-304.

ERBICEANU, Constantin, „Macarie Ieromonahul, psaltul școlei din București și reformatorul sistemului vechi de psaltichie”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9/1893.

GHEORGHITĂ, Nicolae, „The Anastasimatarion of Dionysios Photeinos. The Exegeses Theory in the Romanian Tradition”, în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. IV, Centrul de Studii Bizantine, Iași, May 2002, pp. 99-109.

GHEORGHITĂ, Nicolae, „Macarie Ieromonahul”, în: *Dicționar de muzică bisericească românească*, coord.: Pr. Nicu MOLDOVEANU, Pr. Nicolae NECULA, Pr. Vasile STANCIU, București, Ed. Basilica, pp. 392-393.

GHEORGHITĂ, Nicolae, „De la neumă la interpretare sau despre procesul componistic în muzica bizantină”, *Studii și cercetări de Istoria Artei, seria Teatru, Muzică, Cinematografie*, S.N, tom 7-9 (51-53), pp. 87-102

GHENEA, Cristian, „Creații muzicale în veacurile trecute”, în: *Muzica XIV*, nr. 6/1964.

GHEORGHIU, Diac. Alexandru, „240 de ani (1770-2010) de la nașterea lui Macarie Ieromonahul, Protopsaltul Țării Românești”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1/2010, pp. 299-307.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Εμμανουήλ Στ., „Πέτρος Μανουήλ Εφισιος (1840). Πρωτοψαλτης, διδάσκαλος της Ψαλτικής, μελοποιός, πρωτοπόρος της ψαλτικής τυπογραφίας”, în: Εμμανουήλ Στ. Γιαννοπούλου, ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΝΟΥΗΛ ΕΦΕΣΙΟΥ (†1840) ΠΟΛΥΕΛΕΟΙ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑ ΕΩΘΙΝΑ ΔΟΞΑΣΤΙΚΑ, Tesalonic, 2019.

IONAȘCU, Stelian, „Inspirație și revelație în cântarea bisericească”, în: *Misiunea parohiei și a Mănăstirii într-o lume în continuă schimbare. Lucrările simpozionului internațional de Teologie, Istorie, Muzicologie și Artă 3-4 noiembrie 2015*, vol. II, Cluj-Napoca, Ed. Renașterea, 2016.

GORDON, Vasile (coord.), Adrian IVAN, Nicușor BELDIMAN, *Omiletica*, Editura Basilica, București, 2015.

IONAȘCU, Stelian, *Teoria muzicii psaltice pentru seminariile teologice și școlile de cântăreți*, București, Ed. Sofia, 2006.

IONESCU, Gheorghe C., „Macarie Ieromonahul, dascăl de psaltichie și epistat al școlilor de musicie din Țara Românească”, în: Gheorghe C. IONESCU, *Studii de Muzicologie și Bizantinologie*, București, 1997, pp. 42-78.

IONESCU, Gheorghe C., „Macarie Ieromonahul și opera de românire a cântărilor psaltice”, în: *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 39/1992, pp. 44-51.

IORGA, Nicolae, „Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat”, în: *Ramuri*, nr. 3/1 februarie 1909.

KITROMILIDES, Paschalis M., „The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism”, în: Michael ANGOLD (ed.), *The Cambridge History of Christianity*, vol. 5 – *Eastern Christianity*, Cambridge University Press, 2008, pp. 229-252.

LAPEDATU, Alexandru, „Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1907 și extras, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1908.

LAURIAN, Dimitrie August, „Un cântăreț uitat”, în: Constantin MOHANU (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, pp. 37-39.

MANOLACHE, Pr. Mihai, „Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774-1782)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-8/1966, pp. 808-835.

MANOLACHE, Pr. Mihai, „Viața și activitatea episcopului Chesarie al Râmnicului (1773-1780)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2/1966, pp. 129-151.

MANTRAN, Robert, „Începuturile «Chestiunii Orientului» (1774-1839)”, în: Robert MANTRAN (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, traducere Cristina BÎRSAN, editura All, București, 2001, pp. 358-389.

MARIN, Ierod. Dionisie, „Macarie Ieromonahul la 120 de ani de la moartea lui 1836-1956”, în: *Mitropolia Moldovei*, nr. 3-4/1956.

MASTERS, Bruce, „Christians in a changing world”, în: Faroqhi, Suraiya N. (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, vol. 3 – *The Later Ottoman Empire (1603-1839)*, Cambridge University Press, 2006, pp. 272-282.

MOISESCU, Pr. Gheorghe I., „O sută de ani de la moartea lui Anton Pann, 1854-1954”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2/1954, pp. 162-191.

MOISIL, Costin, „Anastasimatarul, de la manuscris la tipăritură. O istorie comparativă a diferitelor ediții”

MOISIL, Costin, „Prefaceri în muzica bisericească din Principatele Române în secolul al XIX-lea”

MOISIL, Costin, „Schiță a unei metode de transcriere a cântărilor în stilul nou stihiraric”, în: *Studii și cercetări de Istoria Artei*, tom 3 (serie nouă), București, 2009, pp. 59-73.

MOLDOVEANU, Pr. Nicu, „Cercetări asupra manuscriselor muzicale bizantine din Biblioteca Națională de la Viena”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1984, pp. 238-345.

MOLDOVEANU, Pr. Nicu, „Macarie Ieromonahul (1770-1836), traducător, compozitor, copist, tipograf”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2/1990.

MOLDOVEANU, Pr. Nicu, „Manuscrise muzicale cu notație antechrisantică din Biblioteca Sfântului Sinod și Biblioteca Palatului patriarhal din București”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 7-8/1975.

MOLDOVEANU, Pr. Nicu, „Muzica bisericească la români în secolul al XIX-lea”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 11-12/1982.

MORGAN, Maureen M., „The ‘Three Teachers’ and their Place in the History of Greek Church Music”, în: Miloš Velimirović (ed.), *Studies in Eastern Chant*, vol. II, Londra, 1971.

NANIESCU, Iosif, „Cuvânt funebru pentru răposatul întru fericire Chesarie episcopul Buzăului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1892-1893, p. 20.

OCTAVIAN, Nicu, „Prezența clerului Bisericii Ortodoxe Române în luptele poporului pentru dreptate socială și independență națională”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 1-2/1978, pp. 139-155.

PAPACOSTEA, Victor, „Date noi despre viața și opera lui Dionisie Fotino”, în: *Balcania*, nr. 7/1944, pp. 311-331 și în volumul: Victor PAPACOSTEA, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, editura Eminescu, București, 1983, pp. 463-476.

PAPACOSTEA, Victor, „Ilie Fotino”, în: Victor PAPACOSTEA, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, editura Eminescu, București, 1983, pp. 477-498.

PAPACOSTEA, Victor, „La fondation de L’«Académie Grecque» de Bucarest. Les origines de l’erreur de datation et sa pénétration dans l’historiographie”, în: Victor Papacostea, *Civilizație*

românească și civilizație balcanică. *Studii istorice*, editura Eminescu, București, 1983, pp. 283-329.

PAPADIMA, Ovidiu, „Anton Pann la Râmnicu Vâlcea”, în: Constantin MOHANU (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, editura Ager, București, 2005, pp. 186-190.

PATRINELLIS, Christos, „Protopsalte, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine period (1453-1821)”, în: Miloš VELIMIROVIĆ (ed.), *Studies in Eastern Chant*, vol. III, Londra, 1973.

PĂCURARIU, Pr. Mircea, „Contribuția monahismului la promovarea culturii românești”, în: *Monahismul ortodox românesc*, vol. 2 – *Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional*, editura Basilica, București, 2016, pp. 177-242.

PĂCURARIU, Pr. Mircea, „Dicasteria și consistoriul Mitropoliei Ungrovlahiei”, în: *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, editura Trinitas, București, 2010, pp. 615-652.

PĂCURARIU, Pr. Mircea, „Mănăstirile ortodoxe din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVIII și rolul lor în apărarea Ortodoxiei”, în: *Monahismul ortodox românesc*, vol. 1 – *Istorie, contribuții și repertoriizare*, editura Basilica, București, 2014, pp. 383-480.

PETRESCU, Pr. I.D., „Manuscrisele psaltice din secolul al XVIII-lea”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1934.

PLATON, Gheorghe, „Restaurarea domniilor naționale (1821-1828)”, în: Dan Berindei (ed.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I – *Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 55-72.

PLĂMĂDEALĂ, †Antonie, „Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură românească”, în: *Biserica în misiune. Patriarhia Română la ceas aniversar*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, pp. 571-665.

POP, Vasile Gr., „Anton Pann”, în: Constantin Mohanu (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, p. 40.

POPESCU, Adrian N., „Două sute de ani de învățământ seminarial ortodox în București”, în: *Almanah bisericesc*, Sfânta Arhiepiscopie a Bucureștilor, 1998, pp. 135-143.

POPESCU, Pr. Nicolae M., „Ediția prohodului Ieromonahului Macarie și edițiile altora”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 4/1908, pp. 427-441.

POPESCU, Pr. Nicolae M., „Chipuri de preoți. Ioniță Năpârcă. Cucuzelul românilor – 1822”, în: *Apostolul*, nr. 13-14/1930, pp. 222-224.

- POPESCU, Pr. Nicolae M., „Notația muzicală alfabetică a lui Petru Efesiu”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 10/1909, pp. 1190-1198.
- POPESCU, Pr. Nicolae M., „Știri noi despre Macarie Ieromonahul, dascălul de cântări și directorul tipografiei din Mănăstirea Căldărușani”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9/1915.
- RĂMUREANU, Pr. Ioan, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la 1800 până la recunoașterea autocefaliei bisericii noastre”, în: *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, editura Trinitas, București, 2010, pp. 562-614.
- REGLEANU, Mihail, „Mitropolitul Dionisie Lupu”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 5-6/1959, pp. 255-285.
- SACERDOȚEANU, Aurelian, „Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705-1825)”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 5-6/1960, p. 532.
- SIMEDREA, †Tit, „Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1965, pp. 762-863 și extras, București, 1965, 100 pp.
- SIMONESCU, Dan, „Cea mai veche colecție tipărită de documente românești”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 5-6/1970, pp. 496-498.
- STANCIU, Vasile, *Muzica Bisericească ortodoxă din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară, 1996.
- STANCIU, Vasile, „Aspecte ale românirii cântărilor bisericești în colecții transilvănene din secolele XIX–XXI”, în: *Lucrările Simpozionului internațional de muzicologie bizantină: 300 de ani de românire (1713-2013)*, Universitatea Națională de Muzică din București (eds. Nicolae Gheorghică, Costin Moisil, Daniel Suceava), Editura Universității Naționale de Muzică București, 2013, pp. 421-440.
- STANCIU, Vasile, „Muzica liturgică în dimensiunea ei patristică și canonică”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Orthodoxa*, 2 (1994), pp. 65-83
- STATHIS, Gregorio, „I sistemi alfabetici di scrittura musicale per scrivere la musica bizantina nel periodo 1790-1850”, Congresul al XIV-lea de Studii Bizantine, 6-12 septembrie 1974.
- STĂNCULESCU, Ioan F., „Reforme, rânduieli și stări bisericești în epoca fanariotă”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6/1963, pp. 522-545.

- ȘERBAN, Marius-Nicolae, „Cântăreți și cărți de muzică bisericească din prima jumătate a secolului al XX-lea”, în: *Patrimoniul cultural național scris în capitala României Mari*, București, 2019, pp. 119-135.
- ȘERBĂNESCU, Pr. Nicolae, „Mitropoliții Ungrovlahiei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-10/1959, pp. 805-807; republicat în: *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, editura Trinitas, București, 2010, pp. 131-352.
- ȘTEFĂNESCU, †Melchisedec, „Memoriu pentru cântările bisericesci în România”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 6/1881, pp. 11-47.
- TEODORESCU, Barbu, „Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei. Cărturari, tipografi, biblioteci, școli”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-10/1959, pp. 826-888; republicat în: *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, editura Trinitas, București, 2010, pp. 353-406.
- TUDOR, S., „Filotei monahul de la Cozia, imnograf român”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-3/1953, pp. 20-35.
- TURCU, Nicolae C., „Viața și activitatea cultural-tipografică a episcopului Mitrofan al Buzăului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1965, pp. 280-297.
- ȚEPELEA, G.F., „Mineiele de la Râmnic. Contribuția lor la dezvoltarea limbii române literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4/1966, pp. 369-386.
- VIANU, Tudor, „Anton Pann”, în: Constantin Mohanu (ed.), *Anton Pann. Între spiritul balcanic și mirajul Europei*, pp. 111-115.
- VÎRTOSU, Emil, „Din viața și activitatea mitropolitului Dionisie Lupul”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 4-5/1956, pp. 187-254.
- VLAD, Matei D., „Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea”, în: *Revista de Istorie*, tom 37, martie 1984.